

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
HÔTEL DEWEZ

N°005
DECEMBER 2012

Hôtel Dewez, van binnen en van buiten

Een beschermd gebouw restaureren of verbouwen, er zelf komen werken nadat men de restauratiewerken op de voet heeft gevolgd: welke indrukken laat dat na? Onze ontmoeting met Nicolas Wouters van het bureau Art & Build, de verantwoordelijke architect voor het project, en Laetitia Carlier, onderzoekster bij het Belgisch Museum van de Vrijmetselarij, is in dat opzicht bijzonder leerrijk. Ze zijn het er allebei roerend over eens: het was een ongemeen boeiend project. Toen de restauratie van Hôtel Dewez achter de rug was, bleven ze allebei zelfs wat verweesd achter...

Nochtans kende het verhaal hoegenaamd geen goede start. Het oorspronkelijk megalomane en louter symbolische plan van het Belgisch Museum van de Vrijmetselarij zou de sfeer van het oude herenhuis onvermijdelijk tenietdoen en door zijn moderne hoogdravendheid de 18de-eeuwse elegantie van de ruimte breken. Het duurde lang - veel te lang - en dat terwijl het gebouw, dat al sinds de jaren 1980 leegstond, zich in een erbarmelijke staat bevond: het ging er zienderogen op achteruit en hier en daar begon het zelfs in te storten. Het waren negen lange jaren van discussies, gesprekken, analyse-rapporten, vergaderingen over vaak tegengestelde, zelfs strijdige adviezen, althans in het begin, en steeds andere verantwoordelijken bij de opdrachtgevers, die nieuwe eisen formuleerden en aan wie telkens weer moest worden uitgelegd wat al dan niet mag met een beschermd gebouw. Herhaaldelijk werden op advies van de Commissie en de Directie Monumenten en Landschappen de plannen aangepast. Dat onderstreept ook Françoise Boelens in haar artikel, waarin ze de opeenvolgende episoden en de eindeloze nieuwe wendingen die het project nam beschrijft.

Opmerkelijk is dat het project desondanks binnen een redelijke termijn werd uitgevoerd zodra het goedgekeurd was:

drie jaar. Architect Nicolas Wouters stortte zich in 2007 in het 'avontuur-Dewez' - het megalomane project met zijn symbolische draagwijdte was toen al lang naar de prullenmand verwezen - terwijl Laetitia Carlier de Dewez-saga al vanaf het eerste uur volgde. Ze moet glimlachen wanneer ze terugdenkt aan het oorspronkelijke programma - een ernstig geval van groothedswaanzin - waarin ze zich helemaal niet kon vinden. "Wat het project heeft vertraagd, dat waren de steeds nieuwe verantwoordelijken binnen het Grootoosten. Daarenboven zijn vier conservators elkaar opgevolgd sinds ik op 15 oktober 1997 begon te werken voor het museum, dat vroeger in de Lakensestraat 79 was gehuisvest."

TROEVEN EN BEPERKINGEN

"Er waren talloze vergaderingen met de Directie Monumenten en Landschappen, waar over alles werd gediscussieerd, zelfs over het kleinste stopcontact", herinnert Laetitia Carlier zich. "Een hoop beperkingen waar we rekening mee moesten houden, maar ook heel interessante discussies met tal van specialisten, onder wie restaurateurs van het KIK." "Heel boeiend was de studie van het behang - er werden maar liefst driehonderd verschillende soorten van ontdekt

Afb. 1

Hôtel Dewez, zicht op de gerestaureerde interieurs waarin zich de zalen van het Belgisch Museum van de Vrijmetselarij bevinden (salon 73/0/4) (2012 © KIK-IRPA, Brussel).

- of, in 2007, de archeologische opgravingen onder de betegelde binnenplaats en de zone van de stallen. We zouden de voorwerpen en fragmenten die toen werden ontdekt, ooit willen tentoonstellen. De overwelfde kelders zouden perfect zijn - ze vormen een wat geheimzinnige ruimte waarin meteen ook een nieuwe bezinningskamer zou kunnen worden ondergebracht - maar ze zijn niet heringericht." Laetitia Carlier vervolgt: "De grote kracht van het gebouw schuilt in de periode waaruit het stamt: de 18de eeuw, de tijd toen de moderne vrijmetselarij ontstond. Ideaal dus voor het museum, dat ook in zijn architectuur speelt met de overgang van schaduw naar licht, die zo belangrijk is in de vrijmetselarij." Dankzij de restauratie kan er vanaf de binnenplaats natuurlijk licht binnenvallen in de salons, via grote muuropeningen die opnieuw zijn geopend. Deze relatie tot het licht, samen met de 18de-eeuwse *genius loci*, zette het Grootoosten van België, de eigenaar van het gebouw, er uiteindelijk toe aan het museum hier te vestigen, in verhuurde staatsieuzalen waartoe het publiek anders nooit toegang zou hebben, hoewel ze tot de parletjes van het huis behoren. Deze ruimten zijn beschermd.

De keuze van de vitrinekasten, hun ontwerp, hun opstelling - rekening houdend met de eventuele overbelasting van de oude vloer - alles werd streng opgevolgd, net als de bordjes

die naast de kunstwerken werden opgehangen, de informatiepanelen, de bevestigingen - daarover alleen al werd een jaar lang gediscussieerd! - die de leesbaarheid van het decor en van de gerestaureerde ruimten niet mochten schaden (afb. 1). De bezoekers zijn weliswaar onder de indruk van het statige uitzicht van het gebouw, maar zoals uit het gastenboek blijkt, zijn ze minder tevreden over de schaarse informatie die ze krijgen. "De zoveelste beperking," legt Laetitia Carlier uit, "en daarom moedigen we rondleidingen aan. We zouden heel graag met audiogidsen willen werken, maar deze post staat nog niet op onze begroting."

Nog steeds met het oog op de eerbied voor het erfgoed mocht op de buitengevel (nr. 73) niets worden aangebracht, behalve de identificatie van het museum - een plaat in het Frans en een in het Nederlands. Pas als de museumdeuren opengaan, ontdekt de bezoeker de openingsuren op de glazen wand van het sas! Een vleugje surrealisme, dat helaas nog wordt versterkt door een enorm blad papier dat met hopen kleefband op de deur ernaast, van nr. 75, is gekleefd en dat vriendelijk verzoekt hier niet aan te bellen voor het museum... En dit wegens een probleem met de bel dat al meer dan een jaar aansleept! Hôtel Dewez huisvest vier verschillende vzw's¹, wat de zaken

Afb. 2

De inrijpoort (73/o/1) (2012 © KIK-IRPA, Brussel).

niet meteen vergemakkelijkt. En helaas - de eigenaars zitten er voor niets tussen - ontsiert een felgekleurde *tag* de fraaie, witgekalkte gevel. De gevel zou binnenkort worden gereinigd.

Een ander probleem waarmee de opdrachtgevers geen rekening hadden gehouden: de tijdelijke tentoonstellingen. De door licht overspoelde ruimte onder glas is immers niet geschikt voor tentoonstellingen, behalve voor enkele zeldzame uitzonderingen zoals de openingstentoonstelling, die aan vrijmetselaarsjuwelen was gewijd. Maar in geen geval voor het tentoonstellen van papier, textiel, ... Daarom zullen de tijdelijke tentoonstellingen in de toekomst worden gehouden in de huidige bookshop, met zijn prachtige, gerestaureerde behang. Dergelijke tijdelijke tentoonstellingen zijn nu eenmaal nodig om de bezoeker ertoe aan te zetten terug te keren naar een museum dat hij al kent... Sinds zijn opening op 1 april 2011 heeft het museum overigens al 6633 bezoekers mogen verwelkomen, Open Monumentendagen inbegrepen, en vrijwilligers hebben al 161 rondleidingen gegeven.²

HET MUSEUM

De bezoeker ontdekt het museum in twee fases. Eerst zijn er de beschermde salons, waar uit de manier waarop de werken worden voorgesteld grote eerbied spreekt voor de schoonheid van de plaats, haar ruimtelijke kwaliteit, haar wanddecoratie, haar licht - daarom ook heeft men de eenvoudige vitrinekasten niet rechtstreeks tegen de muren kunnen plaatsen. Het tweede deel beslaat de voormalige stallen, die nu een gerenoveerde ruimte vormen, en een eigentijds bijgebouw - een lange gang. Hier is geopteerd voor een scenografie met een sfeervol lichtplan. Er wordt hier bewust gebroken met de rest van het parcours. De band met het licht is grondig bestudeerd in het museum: de glazen wand aan de ingang - noodzakelijk om veiligheidsredenen - is doorzichtig om te beklemtonen dat het Belgisch Museum van de Vrijmetselarij voor iedereen openstaat. Deze transparantie wordt hernomen in de glaspartij die de helft van de oude binnenplaats, nu een polyvalente ruimte, overdekt. Monumenten en Landschappen had voorgeschreven dat het tweede deel van de oude betegelde binnenplaats onoverdekt moest blijven en dat er geen fontein of bodemverlichting mocht komen. Het is een gezellige ruimte geworden waar kleine tafeltjes en een mooie olijboom de bezoeker tot een moment van verpozing nopen...

Met zijn talrijke niveaoverschillen vertoont het geheel een boeiende complexiteit. Toch biedt de luchtige museumruimte in de beschermde gedeelten (48% van de totale ruimte) onvoldoende plaats om alle stukken uit de collecties tentoon te stellen. Volgens de verantwoordelijke "*bestond onze moeilijkste opdracht in het vinden van compromissen tussen restauratie en scenografie - een modern museum huisvesten in een 18de-eeuws gebouw - en dit vanuit zowel technisch als esthetisch oogpunt*". De museumreserves zijn opgeslagen op een zolder met een bijzonder indrukwekkend gebinte. Ook hier moest het gewicht van de kasten worden berekend met het oog op de draagkracht van de vloeren. En wie aan een zolder denkt, denkt aan extreme temperaturen: tot 32 graden vorige zomer... Ook daarvoor moet een oplossing worden gevonden.

De oorspronkelijk geplande lift is er wegens geldgebrek niet gekomen - alles moet dus te voet! En verdiepingen zijn er genoeg. In Hôtel Dewez bevinden zich vier trappen, zonder die van de kelders mee te tellen: twee 18de-eeuwse trappen, een heel steile trap, en een moderne trap die men via de Vander Elststraat bereikt. In die straat bevindt zich overigens de toegang tot het documentatiecentrum, dat een beetje van de rest verwijderd ligt. Dit eeuwenoude steegje werd vooral door karren gebruikt. "*Dat de muren van de salons aan de straatkant met vochtproblemen kampen, is wellicht te wijten aan al het water dat door de steeg is gevloeid*", meent architect Nicolas Wouters.

"*Vreemd genoeg*", vervolgt Laetitia Carlier, "*wordt de monumentale trap op nr. 73 - het visitekaartje van het huis - nauwelijks gebruikt, om veiligheidsredenen*" (afb. 2). De circulatie tussen de kantoren van het museum, die van het Grootoosten en die van het tijdschrift *Logos* verloopt langs een prachtige 18de-eeuwse wenteltrap op nr. 75, een bijna geheime diensttrap die zo smal is dat men er elkaar nauwelijks kan kruisen.

Als we het personeel van de kantoren van het Grootoosten van België vragen of het leuk werken is in dit beschermd gebouw, vliegen de klachten ons om de oren. *“Toegegeven, het is mooi, maar ’s winters hebben we het koud – geen dubbel glas – de vloer helt (slecht voor de rug!), hij scheurt en de hakken van onze schoenen blijven erin haperen. De verlichting noch de stopcontacten voor de computers zijn op ons werk voorzien. En daar de monumentale trap niet toegankelijk is, moet iedereen door onze kantoren passeren om naar de andere lokalen te gaan. Geef ons maar onze oude lokalen, op nr. 79, die misschien minder prestigieus waren maar wel functioneler; hier zijn er te veel hoekjes en gaten”, jammeren twee bedienden in koor.*

Laetitia Carlier deelt die mening niet, maar zij is dan ook niet aan een bepaalde verdieping gebonden en circuleert van de ene ruimte naar de andere, van de ene verdieping naar de andere. Maar, moet ze toegeven, *“die reserves op zolder, dat is niet ideaal, noch voor de conservatie van de stukken, noch om ze te verhuizen en te transporteren. Een van de oogmerken van het museum is de mensen ertoe aan te zetten giften te doen, of andere obediënties aan te moedigen de echte pareltjes die ze vaak in hun bezit hebben en die ze niet kunnen tentoonstellen of die slecht beschermd zijn, aan het museum te legateren of er in bewaring te geven.”*

DE OPINIE VAN DE ARCHITECT

Net als de attaché van het museum heeft architect Nicolas Wouters van kantoor Art & Build het avontuur Dewez van dichtbij meegemaakt, hoewel hij het project overnam op een ogenblik dat de aanvankelijke architecturale verhevenheid werd afgezworen ten gunste van de eenvoud. Aan de restauratie en de renovatie houdt hij enkel goede herinneringen over. Een van de problemen was wel het contact met de ‘veelkoppige’ opdrachtgever. De ontmoeting en samenwerking met de specialisten en belanghebbenden – allemaal gepassioneerde mensen vol goede wil, van wie sommigen ongelooflijk werk hebben verricht – tijdens vergaderingen of op de bouwplaats, de verscheidenheid van de studies en het feit van in een beschermd gebouw te kunnen werken, vormden de sterke punten van dit titanenwerk, waarin Wouters niet alleen leiding moest geven maar ook moest coördineren, controleren en zich laten adviseren. *“Alleen al de restauratie van het schrijnwerk en het deurbeslag was een ongelooflijke opdracht”,* beklemtoont de architect. *“Pagina’s en pagina’s tabellen op de computer, je mocht je echt niet vergissen. Sommige deuren werden volledig of gedeeltelijk gerestaureerd; bij andere waren slechts beperktere ingrepen nodig, maar overal werd de afwerking op de voet gevolgd. Daarenboven was het beslag, dat*

hiërarchisch was geordend afhankelijk van de plaats van de deuren (binnenplaats, salons, verdiepingen,...), overal verschillend: handvatten van het boltype (beschermd salons) of rechte krukken (binnenplaats, verdiepingen op nr. 79) – ook wat dat betreft verschilde het type afwerking (brons, canon de fusil,...) van plaats tot plaats.”

De perfectionistische architect geeft toe dat er een paar onvolkomenheden zijn, zoals *“die rozetten die elkaar raken op een van de deuren van de beschermde salons, en dat mocht niet...”*. *“De afwerking van de kamers – de muren, de plinten, de vloeren, telkens met pleisterwerk, gevarieerde materialen, verschillende technieken... – alles werd nauwgezet opgevolgd. Het is wel degelijk de algehele afwerking, zowel in haar uitwerking als in de controle op de uitvoering, die het meest complexe en moeilijkste onderdeel van het project is gebleken. Daarenboven werden de onderzoeken tijdens de werkzaamheden voortgezet, waarbij nieuwe zaken aan het licht kwamen. We konden niet alles voorzien. Soms moesten we ons advies aanpassen na de demontage van een of ander element. Zo was er in het huidige kantoor van de president/conservator wel een lambrisering, maar die was te kort in verhouding tot de vloer. Welke oplossing moesten we kiezen, rekening houdend met de geschiedenis van het gebouw? Uiteindelijk hebben we beslist de juiste verhoudingen te behouden en de plinten te verwijderen.”*

Afb. 3

De nieuwe glazen koepel over een deel van de binnenplaats (2012 © KIK-IRPA, Brussel).

OUDE EN NIEUWE ARCHITECTUUR

Het samengaan van oude en hedendaagse architectuur waarvoor de opdrachtgevers en Art & Build kozen, “bleek een schot in de roos, hoewel de glazen koepel een netelige kwestie was”, zegt de jonge architect (afb. 3). “Er werd langdurig onderhandeld over de glazen koepel, waarvan het ontwerp verscheidene keren moest worden herzien. Uiteindelijk werd gekozen voor een kleinere versie. Monumenten en Landschappen wou een glazen koepel oude stijl, met twee of vier schuine zijden en een zelfdragende romp. Het was echter te complex om die met het hedendaagse gebouw te verbinden. Uiteindelijk werd geopteerd voor een trapezoïdale koepel die tegen het oude gebouw werd aangebouwd. Het was een echt avontuur, want het project was nog maar net van start gegaan of het aannemersbedrijf ging failliet. Er moest meteen een nieuwe aanbesteding worden uitgeschreven.”

De architect is tevreden over het resultaat - de waterdichtheid en de aansluitingen van de koepel zijn bijzonder zorgvuldig uitgewerkt, net als de kleur van de panelen van geklonken staal, die past bij de kleur van de ramen. “Samen met deze heldere overdekte ruimte is de betegelde binnenplaats een van mijn lievelingsplaatsen in het huis.” Terecht, want men waant er zich echt elders, ondergedompeld in het verleden, hoewel de glazen koepel en de lange muur in zwart terracotta ons naar het heden terugvoeren. De vloertegels zijn oud, net als die van de koetsdoorgang; ze hebben verschillende vormen en zijn opnieuw in verband geplaatst. Om de harmonie van de binnenplaats niet te verstoren werd gekozen voor slechts één sterfput. De charme van deze binnenplaats vloeit ook voort uit de herinnering aan de stallen, waarvan de “bepaalde muur met uitsluitend originele stenen is herbouwd”, zegt Nicolas Wouters. “Vóór de afbraak werd een gedetailleerde opmeting verricht. De bogen, de oculi, de kroonlijsten, de uitspringende profielen en andere uitsprongen zijn bewaard. De drie muuropeningen van de huidige deuren die op basis van de opmetingen zijn gerestaureerd, hebben een verschillende breedte en verschillende details, die van buitenaf nauwelijks te zien zijn. De restauratie van de 3 cm uitspringende onderbouw noodzaakte de plaatsing van lichtjes inspringende deuren met overhangende hengsels, vandaar deze zichtbare opening van vijf centimeter. De oculi zijn gerestaureerd op basis van één enkel bewaard voorbeeld.” Achter de gerestaureerde muur van de vroegere stallen bevindt zich nu een moderne, rationele

ruimte met tentoonstellingszalen, terwijl het glazen boven-deel de leesruimte van het documentatiecentrum huisvest, met een fraai uitzicht op de binnenplaats.

De architect legde grote nadruk op de details die de esthetische waarde van het gebouw in de verf zetten: op de vleugel met de 18de-eeuwse salons langs de binnenplaats, bijvoorbeeld, werden de luiken gerestaureerd (geen bewaard model, maar er waren nog sporen) en werd een zinken waterdrup geplaatst, aangezien de vensters er geen dorpel hebben. In de twee woningen, op nr. 73 en nr. 75, waren mooie schoorsteenmantels bewaard gebleven, maar de meeste waren onvolledig; dankzij de adressenlijst van de aannemer, met wie uitstekend werd samengewerkt, geraakte men aan identieke marmer-soorten, of in elk geval marmer-soorten die het origineel benaderden, hoewel soms graniet in de plaats van marmer werd gebruikt. Sommige bekledingen - de tegels in rode terracotta 14/14 - waren afkomstig van een andere bouwplaats, zoals de vloertegels in de ingang op nr. 75. Daar zit overigens de prachtige 18de-eeuwse trap verborgen die uitsluitend voor de gebruikers van de kantoren is bestemd. Volgens de architect, voor wie dit de tweede lievelingsruimte van het geheel is, “zou het publiek deze trap bij bepaalde gelegenheden, zoals de Open Monumentendagen, moeten kunnen zien, zo mooi is hij.” “De beschadigde trappaal is oorspronkelijk. De leuning is vernieuwd naar het model van de monumentale trap.” Van beneden uit ziet men een wenteltrap, een zeldzaamheid in een Brussels interieur (afb. 4).

Laetitia Carlier en Nicolas Wouters kunnen nauwelijks zwijgen over het project. Om beurten wijzen ze op een of ander verrassend element - een wandkast ingewerkt in een muur, de restauratie van een schoorsteen met haard, of de oorspronkelijke blauwe kleur van een deur waarvan nog een miniem stukje is te zien. Allebei zijn ze, vanuit hun eigen invalshoek, tevreden over het project, ondanks het feit dat het zo lang heeft aangeslept. Ze kunnen niet verhelen dat ze echt zijn gaan houden van dit huis, waarin de ziel van Dewez ondertussen iets meer is geworden dan die van een geest...

EMMANUELLE DUBUISSON

Onafhankelijk journaliste, gespecialiseerd in erfgoed

INFORMATIE:

Belgisch Museum van de Vrijmetselarij
Lakensestraat 73, 1000 Brussel
Tel. 02 223 06 04
www.mbfm.be

NOTEN

1. Het Grootoosten van België, het Museum van de Vrijmetselarij en zijn kantoren, het Maçonniek Documentatiecentrum (Madoc) en de kantoren van het tijdschrift Logos.
2. Cijfer meegedeeld op 29 augustus 2012.

Afb. 4

De wenteltrap op nr. 75, Lakensestraat (© Colen).

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Françoise Boelens, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Cecilia Paredes en Brigitte Vander Bruggen, met de medewerking van Anne-Sophie Walazyc voor het kabinet van Charles Picqué, minister-president, belast met Monumenten en Landschappen.

SECRETARIAAT

Cindy De Brandt en Linda Evens

COÖRDINATIE PRODUCTIE

Koen de Visscher

REDACTIE

Dossier: Anne-Sophie Augustyniak, Françoise Boelens, Marie-Christine Claes, Ann Degraeve, Emmanuelle Dubuisson, Philippe Sosnowska, Francis Tourneur, Stephan Van Bellingen, Linda Van Dijck, Wivine Wailliez

Plus: Ann Degraeve, Catherine Leclercq, Cecilia Paredes, Lazlo Samogyi

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Eric Tack

NALEZING

Harry Lelièvre, Mia Verstraete en de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

Jean-Marc Klinkert & Julien Samani
www.supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

MET DANK AAN

Anne-Sophie Augustyniak, Laetitia Carlier, Philippe Charlier, Julie Coppens, Hilde De Clerck, Florence Doneux, Christian Feuillaux, Emmanuelle Job, Frank Langenaken, Jean-François Ruelle, Jana Sanyova, Marcel Vanhulst, Hugues Van de Walle, Nicolas Wouters, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), Belgisch museum van de vrijmetserij.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal van het Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting, Brussels Hoofdstedelijk Gewest - Directie Monumenten en Landschappen, CCN - Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

FOTO OMSLAG

Hôtel Dewez, eretrap met ijzeren leuning, voor de restauratie (© KIK-IRPA, Brussel).

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM - Archives d'Architecture Moderne
AR - Algemeen Rijksarchief
ARB - Académie royale de Belgique
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
KMGK - Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis
MBHG - Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest - Documentatiecentrum van het Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2012/6860/15

Cette revue paraît également en Français sous le titre BRUXELLES PATRIMOINES